

A pogány magyarok hitvilága és a samanisztikus gyakorlat továbbélése

Rekonstrukciós kísérlet mentalitástörténeti vonatkozásokkal

Jelige: Táltos

Tartalom

1. Előszó.....	3
 2. A hitvilág megjelenése.....	3
 Az ugorkor és az iráni népek hagyatéka.....	3
A finnugor típusú népek.....	6
A török népekkel való együttélés emlékei.....	8
Hatalom és legitimitás.....	9
Találkozás a kereszténységgel.....	12
Zsidóság és magyarság.....	12
Elképzelések a túlvilági életről.....	13
Javasok, orvosok, varázslók, bölcsek.....	14
 3. Hitvilág a honfoglalás és a kereszténység felvétele között	
A honfoglalás előestéjén.....	15
Kultikus helyek.....	16
A világkép.....	18
A magyarok istenei?.....	19
 4. Befejezés	
 Felhasznált irodalom.....	22

Előszó

A magyarság kereszténység felvétele előtti képzetei a természetfölöttiről soha nem alkottak statikus és homogén egészet. Folyamatos változásokon ment keresztül, amelyeknek során új környezetbe került és új népekkel ismerkedtek meg, akik hatottak rájuk és módosították a világgal kapcsolatos elképzeléseiket. Másrészt a magyarság egyes népeket magába olvasztott és kultúrája keveredett az övéikkel. Mint alább látni fogjuk a világmindenséggel kapcsolatos képzetek átalakulása gyakorlatilag nem elválasztható a magyarság etnogenézisétől, amely azt lépcsőfokról lépcsőfokra követi, mind az iráni, mind pedig a türk etnikai komponens esetében.

Dolgozatomnak vannak mentalitástörténeti, avagy történeti-antropológiai vonatkozásai, amelyek segítségével igyekszem legalább részben feltárni a feudalizmus előtti magyarságnak a világgal kapcsolatos attitűdjeit, megoldani a hitvilág néprajzi hagyatékának komparatív vizsgálatokkal történő rekonstrukcióját. Ez helyettesítheti az írott forrásokat, hiszen az írásbeliség a honfoglalás előtti magyarok között csak szórványosan és jelentéktelen mértékben létezett. Nem foglalkozom a honfoglalás-kori, vagy az előtti mondákkal, legendákkal (pl: Botond-monda). Amennyiben nincs vallás, vagy mentalitástörténeti vonatkozása, illetve csak érintőlegesen van, úgy nem foglalkozom a kollektív identitás átalakulásának témaköreivel, mert utóbbiak már egy másik dolgozat témái lehetnének.

A hitvilág megjelenése

Az ugorkor és az iráni népekkel való érintkezés hagyatéka

A magyar nép etnogenézisének kezdete az obi-ugorokkal való kapcsolat megszakításával az i. e. 12. és 10. század között vette kezdetét, melynek során a magyarság ősei, a nomadizáló életmódot folytató ugor csoportok a megváltozott klimatikus viszonyok¹ miatt délre kezdtek vándorolni és

¹ I.e. 1300-at követően felmelegedés kezdődik, aminek következtében a sztyeppe északabbra húzódott. Az ugorok egy része északra vonult. A helyben maradó népesség nomadizálásra tért át, a csapadékhiány és a talaj sivatagosodása miatt. Már ebben az időben is meglehetősen fellazult volt az ugorok közötti kapcsolat. I.e. 700 és

iráni eredetű népekkel kerültek közvetlen kapcsolatba. Ekkor szakadt meg a kapcsolat az obi-ugorokkal. Székely György írja az általa szerkesztett „Magyarország története” első kötetében az ugor kori műveltség kapcsán: *"A finnugor és ugor rokonaival együtt élő, körükből alig elkülönülő ugor magyarok szellemi műveltsége kezdetben a kontinens népeivel egy fejlettségi szinten állt. Ez a műveltség életfolyamatokhoz tapadt, ezek részét képezte, de a túlvilági hit, a totemizmus, a szakrális tevékenységet folytató emberek megjelenése a szellemi műveltség önállósodásának elemi fokát jelezte. Az elvont szellemi ismeretek, a valóságostól elvonatkoztató vallási hiedelmek, kozmogonikus képzetek alakját öltötték. Mellettük a szerszámkészítés vagy a házépítés szabályainak ismerete és tökéletesítése a szellemi művelődés gyakorlati oldalához tartozott."*² A szellemi műveltség kezdeteivel kapcsolatban azt kell szem előtt tartani, hogy az ősközösségi társadalom, amely éppen csak kezdi elsajátítani a fémek használatát, folyamatosan technikai tapasztalatokkal gyarapodik, ez pedig a szellemi képességek gyarapodásával járt. A természet tárgyai és jelenségei az ember szempontjából káros és hasznos tulajdonságokat mutattak. A bővizű folyók halat neveltek, az erdők állatai húst és prémet adtak, de sokszor halálos veszélyt is jelenthettek. A szellemi műveltség kezdetleges fokán a dolgokban rejlő kettős tulajdonságokat titokzatos lények, szellemek megjelenésével magyarázták. Az állati élőlények tulajdonságait és az ezzel kapcsolatos tárgyakat megelevenítő hiedelem volt az animizmus. A földi történések a szellemek világában zajló események tükörképeként tudatosultak. Az égben lakó szellemek, istenségek dolgoztak, tanácskoztak, viszálykodtak és hűtlenkedtek is. Az obi-ugorok főistensége, Numi Tarem és felesége hol egyetértésben éltek, hol pedig civakodtak. A kozmikus lények sem váltak szét abszolút jóra és rosszra, de nem csak természetük, hanem alakjuk is bizonytalan volt. A hitvilág és a társadalom felépítése jól tükrözi egymást: egy kevésbé differenciált társadalom kevésbé összetett, kifinomult és szilárd képzetekkel bírt. Ebben az időben hitviláguk lényegében az iráni eredetű népekkel való jelentősebb mértékű kapcsolattartás megkezdéséig nem tért el jelentősen az obi-ugorokétól.

Érdemes megjegyezni, hogy a finnugor (aminek az obi-ugor is része) kultúrkörbe sok elem az irániból került át, ezért bizonyos dolgok eredetének megállapítása nem mindig

800 körül lehülés következett be, aminek eredményképpen a fél-sivatagos terület sztyeppévé, a sztyeppe pedig tajgává változott. Az obi-ugorok visszatértek a vadászó-halászó, zsákmányoló életmódra. Az ugor-magyaroknak kedvező volt a változás, mert a nomadizáláshoz a sztyeppe visszaállása jobb lehetőségeket biztosított. A kapcsolatot megszakított a későbbi obi-ugorokkal. Ennek tárgyi bizonyítéka az Urál környékén feltárt, i.e. 4. századra datált sírok. Kristó 2007. 37-38. p. (A kulturális antropológia az obi-ugorok elődeivel lejátszódott folyamat a *másodlagos primitivizáció* fogalmával jelöli.)

² Székely Gy, 1984. 46.

egyértelmű. Emiatt időnként a magyar kultúra bizonyos elemeinek mibenléte sem tisztázható teljesen, amit az alábbiakban jelezni is fogok.

Az iráni eredetű népekkel való együttélés az i. u. 5. századig tartott, amikor europid és türk népcsoportok kerültek a magyarság életterébe. Ennek az időszaknak folyamán a magyarság nomadizáló, nagyállattartó életmódot folytatott, amelyben egyre csökken a vadászat szerepe. Az immár ugoroktól elvált magyar ősök tartózkodási helye ekkor a Kaszpi-tenger, az Aral-tó és Urál hegység déli része közötti delta volt. Ekkor még a fém eszközök nem szorították ki teljesen a kőeszközöket.

Megváltozott a közösség szociális összetétele is: társadalmi szerveződésének alapegysége ekkor a patriarchális nemzetség volt, melyet fokozódó differenciálódás jellemzett mind a munkamegosztásban, mind a vagyoni különbségekben. Ez utóbbiak jól láthatóak a sírleletekben. A szakmák szerinti elkülönülésre az utal, hogy a kézművesek szerszámaikkal együtt külön temetkeztek. A társadalmi egyenlőtlenségek lassú növekedését a díszes fegyverek és ékszermellékletek mutatják. (Finnugor népek körében az ezüst vallásos tisztelet tárgya volt. A közösségeknek különösen tiszteletben álló vezetőit illeték meg az ezüst díszfegyverek, hatalmi jelvények.) Nő a férfiak szerepe, a harci bárd és tör a hatalom jelképeiként tűnnek fel. Az i. e. 1. évezred második felében az ősközösség helyébe az előkelőkre és a köznépre szétvált társadalom lépett, amely alig változott a 10. század végéig. Ugyanakkor ez a berendezkedés megtartotta az őstársadalomból átörökölt rokonság, a származás szervezőelvét.

A valóságos és fiktív rokonsági szálak a társadalomban és a népszerveződésben fontos funkciókat töltöttek be: a közös származás mítosza különféle hiedelmek alakját öltötte. Ez meglátszik a tárgyi kultúrában is: a cseremisz, votják és obi-ugor nemzetségek a hármas tagolódású életfolyamban szemlélték magukat. A cseremisz és votják nemzetségi szentélyekben egymásba illeszkedő edények vagy egyéb nagyságrendileg egymásba illeszkedő tárgyak jelképezték a vérrokonsági atyafiság születésre váró, élő és elhunyt nemzedékeinek folytonosságát. Az Ob folyó torkolatvidékén fekvő Obdor környékén egy obi-ugor szentélyben levő arany anyácska ugyanezt az eszmét fejezte ki, ami más ősi-közösségi társadalmak által emelt építmények spirális véseteiben jelentek meg. Jól látszik: az egykori őstársadalom egalitárius jellege és meghatározó szerkezeti sajátosságai szép lassan sorvadásnak indultak, de későbbi korokhoz képest még nem vált jelentőssé. A társadalom, politikai berendezkedésben azonban már az uralom és az alárendeltség fejezte ki a lényegét.

A finnugor típusú népek

A legalapvetőbb mitológiai képzetek minden nép esetében kozmogóniai jellegűek, a világ megteremtésével kapcsolatosak. A „Mitológiai Enciklopédiában” az alábbiakat olvashatjuk a finnugor-mitológia teremtmismítoszaival kapcsolatban: *„A finnugor népek legősibb közös rétegében rokon vonásokat mutatnak a kozmogonikus mítoszok: a démiurgosz isten egy vízimadárnak vagy madár képében megjelenő öccsének, aki az ősóceán vizében úszkál, megparancsolja, hozzon fel az óceán fenekéről földet. Belőle teremti az isten a földet s rajta minden hasznosat, míg fivére, a szájában elrejtett földön, a hegyeket és minden rosszat a földön.”*³ Az obi-ugorok kapcsán az alábbiakat olvashatjuk: *Az obi-ugor mitológia fő teremtmismítosza szerint a Föld abból az iszapból alakult ki, amelyet csőrében hozott ki az őstenger közepén a háromszor alábukó bűvármadár a luli. A mítosz egyik változatában a minden isten ősatya Kors-Turum küldi le, a másikban Nomi-Turum, s a gonosz szellemek ura Kuly-otir ölti magára a bűvármadár képét.”*⁴ A magyar népmesékben láthatjuk ezeknek a mondáknak a maradványát, amikor a világ kezdetét földnek a víz alól történő felhozásával magyarázzák, és amelyben a teremtető isten ellenpárja egy lidérc vagy ördög segédkezik a teremtetőnek. Ez a szüzsétöredék egyébként egész Euráziában őshonos. Az előbbieket fényében könnyen lehet, hogy a vízzel kapcsolatos teremtmismítoszokhoz kapcsolható az a népmesékben megjelenő elképzelés is, miszerint a világot hatalmas cethalak tartják a hátukon és a földrengések a cetek mozgása miatt keletkeznek.

A finnugor típusú népek többféle párhuzamosan létező lélekképzetet ismertek, többek között egy olyat is, ami bizonyos időre (például alvás közben) elhagyhatja a testet. A magyarság kapcsán Diószegi Vilmos az alábbiakban tér ki erre: *„Lélek szavunk a 'lélekzet' származéka, s nyelvünk ősi finnugor alaprétegébe tartozik. A vogulban a lel az osztjákban a lil megfelelője, jelentése ugyancsak 'lélekzet, lélek'. Megtaláljuk ezt a szavunkat a többi finnugor nyelvben is. Ez a lélek szoros kapcsolatban áll a testtel, ha test nem lélegzik, akkor a test meghal. Van azonban másfajta magyar lélekképzet is. Közismert szólásnak közé tartozik pl a 'hálni jár belé a lélek'. A beteges, gyenge egészségű emberre járnak ezek a szólások. Mögöttük az a képzet lappang, hogy a lélek időről időre eltávozik a testből, véglegesen azonban még nem hagyja el, hálni, aludni még*

3 Sz. A. Tokarev, 1988. 530.

4 Uo. 532.

visszajár belé. (...) A tudományos irodalom a szabadlélek vagy árnyéklélek névvel jelöli ezt a fogalmat.(...) A szabadlélek legfeltűnőbbben az álmok és lélek elvesztésének különböző állapotai (ájulás, betegségek, a sámánnál pedig transz) idején mutatkozik meg. A testlélek közül az életlélek (legtöbbször lélekzetként jelenik meg, azaz a légzésben felfogott, vagy azzal közvetlenül azonosított éleltelv, egyenesen az élet primitív felfogása. (...) A tehát a több lél képzete a magyar népi műveltségben a testlélek (lélekzetek) és szabadlélek (árnyéklélek) formájában jelentkezik, általános rokonnépek és sámánhitű népek körében megelőzte a monisztikus (az egyetlen) lélek képzetét. Mindez arra utal, hogy a lélekhít igen régi jelenség, joggal vethető össze a lélek (testlélek, életlélek) és iz (szabadlélek) szavunk megfelelő rokon népi adatokkal, következésképpen joggal tehetjük fel, hogy a pogány magyarok körében is élt a kettőslélek hite.⁵ Kicsivel ezelőtt még kitér az állatok lelkével kapcsolatos képzetekre is: "Pásztoraink sótartóit, tégelyeit díszítő világfa ábrázolások világfa ábrázolások mellett állatok (szarvasmarhák, lovak) képei is helyet kapnak. Hasonlóképpen állatalakokat rajzoltak a világfa mellé például a ketek, burjátok, nanajok.(...) (Itt röviden kitér bizonyos szibériai népek képzeteire és népszokásainak bemutatására) Ebből arra következtethetünk, hogy a világfa mellett helyet kapott állatok tulajdonképpen azoknak az állatoknak csak a "lelkei".⁶

A kiönti a lelkét vagy a "kileheli a lelkét" mondásaink is ennek az egykori lélekhitnek a maradványait őrzik. A lélekképzettel kapcsolatos a trepanáció gyakorlata (a koponya jelképes vagy valódi lékelése), amelynek egykori meglétére honfoglalás kori feltárások során derült fény. Nem lehet biztosan tudni, hogy gyógyító célú volt-e, vagy más hiedelmekkel kapcsolatban lehetett. Róna-Tas András elképzelhetőnek tartja, hogy "agyafúrt" kifejezésünk erre a gyakorlatra vezethető vissza.

Kezdetben, az ősi viszonyok között, vagy azt éppen túllépő társadalmakban bizonyos lények, jelenségek megnevezése tilos volt. Egy régi magyar regös ének is mutatja ezt, ami régmúltba mutat: "az kinek az feje aranyos, az kinek az farka főrendes". Ennek oka, hogy az életlélek hit, és személy neve közötti bensőséges kapcsolat képzete, amely név és a lélek azonosságát

⁵ Diószeg I, 1983. 23.

⁶ Varsa Máttyás a fentebb idézett tanulmányában a következő megjegyzést tette a Lehel mondával kapcsolatban: *Lehel kürtje nem pusztán rohamra-visszavonulásra indító hangszer volt őseink számára, hanem a szent nevű herceg lehelet-lelkének otthona, „csont- hüvelye”, amely háború közben ott lebegett a sereg felett. A monda szerint a kürt Lél halála előtt jelentős szerepet kapott.* Varsa Máttyás: *A legrégebbi magyar mítosz* [ONLINE] http://epa.oszk.hu/00700/00713/00144/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_08_069-084.pdf (2014. 11. 12.)

feltételezte. Olyan szibériai népek esetében is, mint a vogulok, az osztjákok vagy a cseremiszek, tetten érhető volt ez: óvakodtak az élőnek halott nevét adni vagy általában kerültk a halott nevének kimondását. Ebből adódóan a hiedelmekben, szokásokban járatlan gyermekeket óvni kellett a túlvilágból jövő esetleges veszedelmektől. A nem emberi lényt azonban nem fenyegették ilyen veszélyek, ezért a gyermekek jelentéktelenségére utaló utóneveket adtak. Ez a magyarázata annak, hogy még a középkor folyamán is használtak olyan személyneveket, mint Mavagy, Nemvagy, Nemél, Haláldi, illetve ehhez kapcsolódik az a népszokás, hogy a kisgyermeket kedveskedő-becsmérő nevekkal illették. Igaz volt ez az állatokra is. Például sertés szavunk is az egykori névtilalom emlékét őrzi. Varsa Mátyás egyik tanulmányában, amely a *"Legrégibb magyar mítosz"* címet viseli, etimológiai párhuzamok kimutatása által igyekszik bebizonyítani, hogy a magyarok (vagy legalábbis a magyarság ősei) ismerték az obi-ugorok *Csillagmítosz*-át és a fajd szakrális szerepet töltött be az életükben. Írásában kitér az egykori tabukkal kapcsolatos nyelvi emlékekre is: *"Ismert jelenség tehát az ősi kultúrákban, hogy az ember, miközben a mindennapok nyelvét használja, külön nyelvet alkot, egy, a hétköznapi szintje fölött működő, mesterségesen vagy inkább költőileg kialakított szent nyelvet. Egész titkos nyelvezet fejlődött ki az obi-ugoroknál is. Titkos szavakkal nevezik meg a medve részeit, tetteit, titkos szavak szolgálnak a vele történt események megjelölésére. Ez a titkos nyelv az ún. medveműnyelv. Kialakulásának oka az, hogy az eredeti szavakat – mivel szent „személyről”, és tettekről van szó – tilos kimondani. Ezek a szavak tehát tabu alá esnek.*

A török népekkel való együttélés emlékei

A magyar törzsek nyugatra történő vándorlásának pontos időpontja, szállásterületeinek elhelyezkedése az egykori Kaszpi-Aral-dél-Urál deltának területéről máig nem tisztázott, ahogy a pontos kiváltó okok sem. Egyesek ezt az 5. század környékére teszik mások 670 körülre, amikor a Volgai Bolgár Birodalom, a Kuvrat végleg összeomlott. A magyarság ekkor került a Kazár Birodalom látókörébe és nemsokára annak alárendelt szerepbe került. Annyi bizonyos, hogy a 7–9. század között a Don és Szeret folyók között (a mai Ukrajna déli része, valamint Moldova területe), az Etelközben lett a magyar törzsszövetség új szállásterülete. Levédia (Levedi vezér szálláshelye) ennek a része lehetett. A magyar törzsek először a Kazár Birodalom vazallusai voltak, majd különváltak tőlük és önállósultak. Az etnikai arculat átformálódásában mérföldkő

volt, hogy a magyarsághoz más népek is csatlakoztak, akik később teljesen magyarrá lettek. Ilyenek voltak az eszkilek, akik talán a székelyek ősei lehettek, de a berszilek és a kabarok is ekkor érkeztek.

Az új környezet és alárendelt viszony a társadalmi szerveződés új elemeinek átvételével jártak. A társadalom hierarchikusabbá és rétegzettebbé válik, amit a szakrális legitimáció erősít. Megjelenik (vagy ha már megvolt, akkor tovább erősödik) a házi rabszolgaság, sőt szláv rabszolgák piacon történő értékesítésének céljából egész hadjáratok indulnak. Bár fejletlen formában, de létezik magántulajdon, ami a szláv földművesek megsarcolásával jelent meg először, ez a sarc idővel adóvá alakult. A társadalmi egyenlőtlenségek élesedéséről tanúskodik sok szavunk, amit ebből a korból örököltünk: *bőség* szavunk fogalmi ellentéte az *ínség*, vagyis szegénység. Az szó etimológiája nem teljesen tisztázott, valószínűleg szláv átvétel lehet, ami az elszegényedett körendűekre vonatkozhatott. Török jövevényszavak hosszú sora mutatja magántulajdon fejlődését és az azzal járó konfliktusok megjelenését, ilyenek például a törvény, tanúbilincs, gyaláz, orv, bitó (törvényfa a jog és igazságszolgáltatás színhelye). A vagyon, haszon, bér, kölcsön, bélyeg (tulajdon jele) a magántulajdon jelentőségét tanúsítják, azt, hogy a gyarló, a szegény szűkölködött a javakban. És ami lent fokozódik, az az ellenkező előjellel zajlik felül: ekkor jön létre a fejedelmi hatalom (Lásd Bíborbanszületett Konstantin idézetét a Levediről), ami gazdag előkelőkre, a tehetős és a már szolgaságra szorult közrendűekre terjedt ki. A kettős fejedelemség intézményét a legtöbben kazár átvételnek tartják, de ez még nem bizonyíték arra nézve, hogy a magyar politikai szerkezet a kazár tükörképe lett volna, a kendéhez fűződő szakrális vonatkozások sem bizonyítják, hogy a kazár kagánhoz hasonló szakrális főfejedelelem lett volna, hiszen ebben a korban szinte minden méltósághoz társultak természetfeletti képzetek. Tóth Sándor Gyula könyvéből is kiderül, hogy jelenlegi ismereteink fényében még nem jelenthetjük ki nyugodtan, hogy a magyar törzsszövetség egyértelműen a kazár típusú szakrális fejedelemség lett volna.⁷

Hatalom és legitimitás

Mint azt fentebb is láthattuk, a vallási képzetek ebben a korszakunkban a hatalmi viszonyok legitimálását szolgálják. Tárgyalt korszalunkban a sztyeppe nomádok vallása a tengrizmus volt,

⁷ Tóth S, 2011. 90.

ami átmeneti formát jelentett a világvallások felvétele előtt. Monoteista vallás, ami később majd egyszerűbbé teszi a világvallások által meghatározott hatalmi közegbe történő integrációt. (A kazár elit is később muszlim, majd zsidó vallásra tért át és birodalmukban is terjedni kezdett a zsidó vallás – igaz kissé csökevényes formában.) A tengrizmus magyarok körében való elterjedtségről Róna-Tas András etimológiai párhuzamokkal igyekszik bizonyítékkal szolgálni.⁸ *A vallástörténet azt a nomád birodalmakban elterjedt vallási formát, amelyet egy éggel azonosítható központi főisten jellemez, tengrizmusnak nevezi. Ezt találjuk a nagy nomád birodalmakban, amelyekben egy uralkodó gyakorolja a teljhatalmat, s ugyanígy a kozmoszban is csak egy kozmikus uralkodó van: az Ég-Isten. A türk feliratok szerint a nagy nomád birodalmakban, az uralkodó az Ég-Istenhez hasonló, és az Ég Istenhez hasonlóan jött létre. Különösen fontos, hogy mi volt ennek az Ég-Istennek a mitikus funkciója. Az ó-török szövegek szerint ő hozta létre a világot. Ez azonban nyelvészeti elemzés alapján nem a semmiből való teremtés hanem, hanem a meglévőből való készítés, a még differenciálatlan egységből való elválasztás. Van arra bizonyíték, hogy a török környezetben élő magyarságnak is ilyen tengrizmus típusú vallása lehetett. A türk feliratok az Ég-isten létrehozó tevékenységét a jarat igével jelölik. A 732-ben felállított Köl tegin feliratban azt olvassuk: „az Ég-Istenhez hasonló, az Ég-isten által létrehozott Bilge kagán (tengri teg jaramtis türk Bilge kagan)”. Ez a török ige, amelynek jelentése „valami újat készíteni a meglévő részekből (pl: szöveget szavakból, építményt elemeiből) szemben áll az elválasztás révén történő létrehozás fogalmával és semmiből való teremtés képzetével is. A honfoglaló magyarok éppen azt a szót vették át a törököktől, és pontosan ebben a jelentésben, s ma a gyárt (régebbi alakja gyarat) szavunkban török szó él tovább”.⁹ A kazárok között a zsidó vallás felvétele után is fennálló nap-isten és az égisten tiszteletének továbbélését mutatja be kicsit alább: (...) *Érdekes, hogy e hagyomány szerint, amikor a hadvezér király valamilyen okból kivonult, akkor egy napkoronghoz hasonló tárgyat vittek előtte, melyet dob módjára szereltek fel. Egy lovas vitte előre, serege pedig mögötte vonult és ennek a napkorongnak a fényét figyelte. Gardézinél ebben a szövegben fáklya és viaszból nyer láng áll. Ebből úgy tűnik, hogy mind a nagykirály, mind a hadvezér király zsidó vallású volt, a hadvezér király napkultusznak is áldozott. (Itt talán párhuzamot lehet vonni, azzal, hogy Géza fejedelem a kereszténység felvétele után pogány szokásokat folytatott, amit azzal indokolt, hogy elég gazdag**

⁸ Elképzelése szerint a tengrizmus inkább az elit vallása lehetett és samanizmus pedig a köznépé, amelyek némileg keveredtek egymással. (130.p.) Most akkor hogyan is állunk?

⁹ Róna-Tas A, 1996.127.

és hatalmas, hogy megtegye - P.F.) *Ezzel a napkultusszal függhet össze a hettita közvetítésű, hatti eredetű istanu, a napisten nevének átvétele. „A napisten és az égisten párhuzamos jelenlétéről számol be Moszvesz Dahuranci. Az észak-kaukázusi hunokról írva elmondja, hogy két istent tiszteltek, az egyik neve Tangri-han, azaz Tengri-Kán, akit a perzsa Aszpandittal tartanak azonosnak, és akinek lovakat áldoztak, mint égő áldozatot, a másik istent Kuarnak hívnak, akinek áldozatait villám sújtja. Ez a kuar közép-perzsa eredetű szó, a nappal azonos.”¹⁰* A fentebb már idézett Kül-tegini felirat egy másik része jó lehetőséget ad, hogy a szakrális legitimációt egy korhű történeti párhuzammal lehessen megvilágítani, amit Bilge kagán nevében mond: *“... a birodalmat adó ég kagánná tett engem, hogy a türk nép neve és híre ne válják semmivé. Én magam nem gazdag és hatalmas népnek lettem kagánja. Befelé éhező, kifelé ruhátlan, leromlott, elgyengült népnek álltam az élére. Tanácskoztam Kül-Teginnel, hogy ne pusztuljon el annak a népnek a neve és a híre, amit atyám és nagybátyám teremtett meg.(...) Így fáradozván népeket egyesítettem.”¹¹* A hunor-magyar legenda szintén jó párhuzamként kapcsolható a fentiekhez.

A kagán méltóságával járó természetfeletti erő képzetét a túlvilágra is kiterjesztették. Ez a magyaroknál Istemi, az istenként tisztelt szent kagánös személyében jelent meg, aki létező személy volt. Istemi (? – 576) eredetileg a Türk Birodalom egyik társalapítója, a nyugati rész jabguja, az egész birodalom urának, Bumin kagánnak az öccse, a sztyeppei szakrális Asina-klán sarja volt. Sohasem viselte a kagán címet, azt az utókor és talán hatalma miatt már alattvalói is akasztották rá. Őt tekintjük a nyugati türk birodalom megalapítójának, valójában ez az ő idejében még nem volt önálló birodalom, hanem az egységes türk birodalom nyugati, alárendelt hatalmi központja, valószínűleg az Altáj-hegységben az Aranyhegynél. A Székely György szerkesztette könyv és Györffy György munkája az „István király műve” szintén a szent kagán nevéből eredezteti az isten szavunkat is és őt tekintik a különböző irodalmi szövegekben megjelenő "Magyarok istene" kifejezés eredeti alakjának. A fentebbiekben már megemlítettem Géza fejedelem sajátos vallási gyakorlatát és Isteni kagánös esetében is ezt teszem. A Székely könyvében így ír: *„Kétségetlen, hogy Géza pogány (vagy, ahogy a bizánciak nevezték - türk) fejedelemnek született. és olyan őstiszteletben nevelkedett, amelyben a tisztelet tárgya "magyarok istene" alighanem Isteni türk kagánös volt. Ettől a szakrális őstisztelettől aligha független, hogy Géza olyan nevet kapott, amely Isteni kagán méltóságneve volt.: az ő türk jabghu név nyugati türk dzsebu változata., amiből a magyarba Gyeüü, >Gyeü (a mai Algyő, Gyevi*

¹⁰ Uo.129

¹¹ Székely Gy, 1984. 533.

helynév,) illetve kicsinyítő képzővel a Gyeü-csa név származott. A türk öntudatot még táplálhatta a besenyő – végső fokon szintén nyugati türk – hercegi családból származó anya.”¹²

Találkozás a kereszténységgel

A kereszténységgel való találkozás a dél-orosz sztyeppéken történt tartózkodás idejére tehető. Az 5-9.században folyamán a magyarokkal közvetlen kapcsolatban álló, velük egybeolvadt néprészek ismerkedtek meg a kereszténységgel. Nem utasították el teljesen az új vallást, egyes elemeit más monoteista vallásokéval, saját pogány hitelemekkel vegyítve fogadták be. Ettől persze nem váltak keresztényekké, néhány jelképet, fogalmat vettek át. Sok kereszténységgel kapcsolatos szavunk török eredetű, tehát a török népekkel való együttélés korában általuk került be a magyar kultúrába. Ilyenek pl. gyász, érdembocsánat, búcsú, örök, bűn, gyón.(Róna-Tas András kizárja, hogy ezek a honfoglalás idején a Kárpát-medencében élő dunai, bolgár törököktől vettük volna át, tehát úgy tűnik, hogy ezek a szavak a dél-orosz sztyeppén való tartózkodás hozadékai. Dömötör Tekla jegyzi meg, hogy éppen az alapvető szavak esetében, mint pl: ördög, isten, böjt, a magyar nyelv nem vett át idegen szavakat, hogy voltak olyan szavak a kereszténység felvétele előtt is, amelyeket az új fogalmakkal azonosíthattak. Sokat mondó tény ez az ősvallás mibenlétével kapcsolatban.

Zsidóság és magyarság

A zsidó vallással hasonló lehetett a helyzet, mint a kereszténységgel. Őseink találkoztak vele, valószínűleg átemeltek pár elemet, de nem lett jelentősebb hatása. Erre utal a Kozár határában fellelt héber írásjelekkel ellátott gyűrű, aminek kabalisztikus funkciója lehetett. A zsidó vallás hatásaként került be napjainak egyikének neve: a szombaté. Kijev kazár neve szombat, vagyis 'szomabat', ami a kijeviek között élő kazár-zsidóktól származhatott. A magyar szombat arra az időre utal, amikor a hét napjai között a kazár ünnepnapnak hivatalos jelentősége volt. Felmerült olyan elképzelés is, hogy kabarok kiválása a Kazár Birodalomban teret nyerő zsidó vallás térnyerése miatt történt, de ezt eddig érdemben semmilyen bizonyíték nem erősítette meg. A sztyepp népei, így a magyarok is gyanakvóak voltak az általuk megismert világvallásokkal

¹² Székely Gy, 1984. 725.

szemben mert, tudták, a hit teljes elfogadása birodalmi érdekeknek történő alárendelődést jelentene. A magyarok rendszerint bizalmatlanul fogadták Bizánc szövetségi ajánlatait. Az alánok révén őseink az iszlámmal is kapcsolatba kerültek.

A török népek totemisztikus képzeiben a farkas szent állatként van jelen. Az alábbi idézet jól mutatja, hogyan voltak jelen ezek a képzetek a magyarok körében. Az idézet jól példázza a kereszténységgel kapcsolatos viszonyt is. *"Ezek a harcosok akár a farkasok, szánalmat nem ismertek és nem is kértek. A török népek hősi eposzai és mondái pusztákon nyargaló farkasokként dicsőítették a harcosokat. Sajátos hangnemben őrizte meg a Cirill legenda a magyar harcosok hasonló dicséretét. Azt mondja ugyanis, hogy a térítőt megpillantó magyarok farkasok módjára üvöltöttek. A farkas üvöltésének utánzása a pogány harcosok fohásza és csatakiáltása volt. Kozmikus hatalom segítségét kérték zord életük súlyos pillanatában. Bölcs Leó császár elvégezte a pogány harcosok hadierényeinek minősítését, amikor egybe vetette a Krisztus nevével harcba szálló bizánci katonáékkal.(...) A farkas őszanya hangját hallató pogány harcosok győzelemig vagy bukásig a harcmezőn küzdöttek. A Cirill legendából azt is megtudjuk, hogy a magyarok felismerték a szent embert, nagy tisztelettel közeledtek hozzá. Hiteles története annak, hogy a térítőket tisztelettel fogadták."*¹³ Az totemizmus – ami véleményem szerint összekapcsolódhatott bizonyos animisztikus képzetekkel - jelen volt más téren is: a kereszténység felvétele utáni nemesi nemzetségek egy része egy darabig még őrizte saját eredetmondáját, amelyben farkastól, kígyótól, vagy éppen haltól eredeztették magukat. De kapcsolódik a turulmondához is, amire lejjebb térek ki.¹⁴

A túlvilági életről ősi elképzelések éltek tovább. Ezek a hiedelmek még az őshazában kialakultak, már a kora vaskori temetkezésekben találkozunk gúzsba kötött rabszolgákkal és urukat a másvilágba is követő harcosokkal. Ezek a túlvilági életben is érvényesülő úr-szolga viszonyral összefüggő hiedelmek a magyaroknál nem sztyeppeti környezetben keletkeztek, ott talán csak módosultak.

A kétféle élet kapcsolatára rávilágító példákat a szaltovo-majaki temetkezésben is találunk. A házasulandó korban elhunyt vagy már házas fiatalok testét parázssal szórták be. A különösen gazdag elhunyt fiatalokat növényekből készített fonattal, mintegy koszorúval vették körül. Idős elhunytak esetében ez rítus elmaradt. A tűz a török és a kaukázusi népek, a növényfonat a Kaukázus népei házassági szertartásának tartozéka. A szaltovo-majaki

¹³ Székely Gy, 1984.563.

¹⁴ Györffy Gy, 2000. 29-30. 255.

kultúrkörhöz tartozó egyik népcsoport a fiatalok temetésekor házassági jelképeket alkalmazott, mintegy haláluk alkalmából újra megházasította őket. Mindenesetre a honfoglalás-kori halotti kultuszban hasonló jelenség megfigyelésére még nem került sor. A magyar népszokás ismeri a házasulandó korban elhunytak temetési szertartásában a házassági jelképek alkalmazását. Lakodalom alkalmára készült a feldíszített életfa, ugyanilyet vittek az elhunyt fiatalok temetési menetében, tüzet jelképező gyertyát, lámpát vittek sírhoz, ezeket a sírba dobálták, és ha a hajadonnak nem volt vőlegénye, temetésén kísérő legények egyike vállalta a vőlegény szerepét. Nem bizonyosan ezek a jelképek, hanem maga szokás kelet-európai sztyeppéken kerülhetett a magyarokhoz. Ennek értelme: az elhunytak a közösség tagjai maradtak, a valóságban már be nem következhető házassági szertartást jelkép helyettesítette.

Javaok, orvosok, varázslók, bölcsök

Róna-Tasnál az alábbiakat olvashatjuk: *„Jó példa erre bölcs szavunk története. A szó török eredetű. Alapszava a bűgü a tudást, különösen természetfeletti dolgok tudását jelenti.(...) Az ebből az alapszóból képzett bűgücsi a török nyelvek egy részében varázsló, kuruzsló, megfelelője a mongolban a sámán. A török bűgücsi a magyarba átkerülve szabályosan bűcs, majd bőcs és bölcs lett. De átkerült a magyarba az alapszó a bűgü is. Ez ma már csak a bűvöl, elbűvöl, bűbáj szavainkban van jelen. A varázslat jelentésű bű és az ezt gyakorló bölcs elszakadtak egymástól, de a szótörténet ismeretében az összefüggéseiket fel tudjuk tárni. Az eredetileg természetfeletti dolgok ismerője egyszerűen a dolgok tudója lett. (...) A javas a gyógyító, javító régi finnugor örökségünkhöz tartozó szó. Az orvos végső fokon iráni., a törökben arva-' mágiát varázslást gyakorolni, arvis varázslat, arviscsi, varázsló, de hasonló szavak vannak finnben is, ahol arpa 'jósbot'. A báj szavunk, amely eredetileg mágikus kötést jelentett, szláv eredetű és nem török, de a szlávban a török hatására alakult át jelentése. Varázs szavunk is szláv. Vagyis a javas és az orvos egymás mellett élő funkciók voltak, mindkettő gyógyító ember volt, a második talán az egyetemes néprajzból megismert orvosságos vagy füves ember”.*¹⁵

„Esőcsinálók – folytatta Róna-Tas - Nincs külön ránk maradt neve az esőcsinálónak, a viharkeltőnek. Azt azonban valószínűsíteniünk kell, hogy a táltos, a boszorkány, a bölcs, a javas és az orvos mellett a honfoglaló magyaroknál is jelen volt az esőcsináló. A kínai források utalnak

¹⁵ Róna-Tas A, 1996. 285.

arra, hogy a török nomádok harci eszközei között szerepelt a vihar és az eső felidézése is. Ezt egészítik ki más források is. Így egy muszlim utazó, Tamin ibn Bahr, 821-ben az ujjgorkról írja: A törökök országának csodái közé tartoznak a kavicsok, amelyeket birtokolnak, és amelyek segítségével kívánságuk szerint esőt, havat és hideget tudnak előidézni. A birtokukban lévő kavicsok története jól ismert és széles körben elterjedt, egy török sem kételkedik ebben. És ezek a kavicsok elsősorban az ujjgurok királyának birtokában vannak, a többi uralkodójuk nem rendelkezik velük." Gadézi is ír az esőcsináló kőről, s történetében az oguzok, a katrlaukok és a kazárok vetélkednek az esőcsináló kő birtoklásáért. A "kaukázusi hunok" varázslói az égistennek szentelt tölgyfájuk védelmében esőt és vihart tudnak támasztani. Az esőcsináló neve a törökben jatcsi vagy dzsatszi. Alapszava a jat Kásgari szerint 'varázslat, amelyet kövekkel végeznek azért, hogy esőt és szelet idézzenek elő.' Nagyon valószínű, hogy a honfoglaló magyarok sírjaiban is azonosítani tudjuk az esővarázsló köveket.¹⁶

Hitvilág a honfoglalás és a kereszténység felvétele között

Mint eddig is, ez alkalommal is, a politikai gazdasági előfeltételek és előtörténet felvázolásával kezdem, mert az alábbiakat csak ezek fényében lehet megfelelő kontextusba helyezni. A honfoglalás előestéjén Etelközben lakó magyarok politikai szervezetét, a nomád államot a következőkben vázolhatjuk fel: a megnövekedett létszám kikényszerítette a törzsek szövetkezését és segítette a kultúra kohézióját a különböző törzsek között. Megnőtt a vezér szerepe, nélkülözhetetlen szereplővé, állandó hivatalviselővé lett. A zsákmányoló háborúk megnövelték a vezérek és az alvezéreik hatalmát, akiknek a státusza szokássá, majd idővel öröklődő joggá vált, amivel létrejöttek az örökletes királyság és nemesség csírái. A nemzetségek szegényekre és gazdagokra szakadtak, a nemzetségi szokásjog pedig a szegények és közrendűek kordában tartását szolgálta. A tulajdonkülönbség egyazon nemzetségen belül az érdekek egységét a nemzetségtársak antagonizmusává változtatta át, bár a nemzetségi burok elfedte a különbségeket és az igazi nyomás a rabszolgaként meghódított népek vállára nehezedett. Később a honfoglalással a magyarság végleges szállásra lel a Kárpát-medencében, leigazza az ott élő

¹⁶ Róna-Tas A, 1996. 286.

népeket és asszimilálja őket. (Az avar és dunai-bolgárok jelenléte megerősíti a türk komponens jelenlétét az etnikumok között.) Megkezdődik a kalandozások kora. Bár már kialakult a vezéri főhatalom, amit az Árpádok tartanak a kezükben, a törzsek élete meglehetősen decentralizált: az bizonyos, hogy a kalandozó hadjáratokat nem központi irányítással vezényelték le, amikben az eliten kívül a középrétegek is részt vesznek. Megnő a kalandozóktól elkülönülő földművelő népesség aránya, akik között szlávok és magyarok is vannak. Egyes elképzelések szerint ez tette lehetővé, hogy a magyarság megtartsa nyelvét és ne szlávósodjon el, ahogy az a bolgárok esetében megtörtént. A kalandozók kora tavasszal elvonultak hazulról, és csak késő ősszel, tehát aratás után tértek haza, de előfordult, hogy a telet is a külföldön töltötték, mint 899 és 900-ban, illetve 904 és 905-ben. Adóztatják a többi etnikumot és a vezérek kezén egyre nagyobb vagyon halmozódik fel és igényük is van a tovább felhalmozásra, hiszen fejedelmi kíséretük lojalitását csak így tudják biztosítani. A vérszerződés lezárta a magyar nép etnogenezisét: a türk és az ugor komponens végleg összeforrt és egyúttal hiedelmeik, a természetfölöttiről alkotott képzeleteik is elkezdtek összeolvadni.

Kultikus helyek

Dömtör Tekla felveti, hogy a fák, kövek és más természeti helyek korai törvények által való tiltása nem szükségszerűen jelenti azt, hogy ez a ősi magyar vallás részét képezte volna, elképzelhetőnek tartja, hogy nyugati törvénykönyvekből mechanikusan átvett másolatokról van szó. Másrészt viszont más finnugor eredetű népek körében élő gyakorlat azt engedi feltételezni, hogy ilyen vallási rítusok valóban léteztek. A bálványok tiszteletének megléte teljesen nyilvánvalóan kiderül a különböző korabeli forrásokból, bár pontos mibenlétük egyelőre még nem tisztázott. A hagyományos paraszti házak mestergerendájának tartóoszlopait a palócok boldog anyának vagy bálványnak hívták, ami utal a tartóoszlopok elhomályosodott funkciójára, de ide temették a halottakat és itt kapott helyet a szülőasszony sátorlepedővel eltakart ágya is (boldogasszony ágya). Igaz, az inkább az egykori nomád jurta berendezésének maradványa lehet, de annál inkább utalnak a régi hagyományokra az antropomorf fejfák, amik egész Magyarországon elterjedtek, de a székelyek között különösen nagy jelentőségre tettek szert. Solymossy Sándor a csónak alakú fejfákat az ugor csónaktemetkezéssel hozta kapcsolatba. A tengrizmusban előfordult, hogy kimagasló dolgokat (mint hegyek vagy magas fák) képében

tisztelték Tengrit és meghajoltak előttük, ha közel értek hozzájuk. Nem lehetett ez másképp a Kárpát-medencében élő pogány magyaroknál sem. A sírokat mindig keletre tájolták. Ezekhez kapcsolódik az egykori magyar néphit egyik specifikus vonása: a világképében megtalálható egy vertikális és horizontális oppozíció pár a földvilág és másvilágképzetek szintjén. Ez abban vehető észre, hogy a túlvilágot egyértelműen elkülönítik az alvilágtól. Az utóbbit az elkárhozottak lakhelyére értik (ami a föld alatt van, tehát vertikális), míg a másvilág valamiféle *vízentúli* (tehát horizontális) világot jelöl.

Néprajzkutatók régi helynevekből megpróbálták kitalálni hol lehettek a pogány magyarok egykori kultuszhelyei, áldozóhelyei. Ipolyi Arnold ilyenek tartotta például a következő helyeket: Bálványos, Áldomásfeje, Tűzhalom, Pogányvár, Tündérvár. Régi gyülekezőhelyeket vagy áldozóhelyeket gyanítanak azokon a helyeken is, ahol a boszorkányperek tanúsága szerint régen boszorkányok találkozóhelyei voltak, mint például a budai Gellért-hegy vagy a Tokaj hegye, bár ennek ősi pogány eredetét kétségbe lehet vonni. Ezek alapján arra lehet gondolni, hogy az 1001-ig fennálló nomádállamnak már volt valamiféle összefüggő kultuszrendszere, amit a kereszténységre való áttéréskor elpusztítottak és csak a néphagyomány elemeiben élt tovább. Bakonysárkány elnevezése is sokat mondó: A középkori falu – a hagyomány szerint – a Faluhely dülő mellett lévő "Sárkánylyuk"-ról nyerte a nevét. Ma is fákkal benőtt ingoványos tavacsává szélesedő árok, mely korábban tekintélyesebb lehetett. Innen ered a Büdös-ér. Ortutay Gyula azokat a régi helyneveket gyűjtötte össze, amelyekből esetleg mesemotívumokra lehet következtetni. Ilyenek a 11-13. században említett Ördögsara, Ördögbarázdája (13.sz.), Ördögműtja (14.sz.), Ördögszántása, Ördögmű (15.sz.), Bábavölgye (15.sz.), Ördögműsű (13.sz.), Sárkányhegy(13.sz.), Sárkányosű (13.sz.), Sárkányárok (15.sz.), Kígyólyuk (13.sz.).¹⁷ Türk népek körében úgy tartották, hogy a világfa a világközepén, *köldökén* található. A magyar néphagyomány több földrajzi helyet is világközepeként emlegetett félig komolyan, félig tréfásan. Ilyenek volt a Heves megyei Maconka, de a világ közepének mondták Cinkotát, Tápét, a Dunántúlon Kenesét. Dömötör Tekla így ír: „A neves búcsújáróhelyek, kegytemplomok nem egyszer a hegyvidék és a síkság találkozásánál találhatóak, ahol a sziklák közül kibuggyanó forrásoknál néha már az ókor óta szentélyek lehettek. Az egymást követő új és új népek, amikor hazánk területére érkeztek, szívesen használták az ilyen helyeket kultusz helyül, néhol igen hosszúidőn át megállapítható egy-egy ilyen forrás környékének vallásos jellegű felhasználása.

¹⁷ Dömötör T, 1981.197.

Nem csak Szent László patkója nyomán fakadtak a magyar hiedelem szerint források. Hippokréne forrását is az antik mitológia szerint Bellorophontés táltos lovának, a Pégasosnak a patája fakasztotta, s e 'Lópata' forrásban fürödtek a múzsák. Egy-egy különös formájú sziklát, régi fát az egymást követő népek vallásos tisztelettel vettek körül, példájukat nyilván követték a magyarok is. A magyarság előtt e területen lakó és temetkező népek által emelet halmok (kunhalmok, testhalmok) is felkeltették a nép érdeklődését, és ezekhez számos eredetmagyarázó mondát fűztek."¹⁸

A vizeket, az erdőket és barlangokat a néphit mind természetfeletti lényekkel népesítette be, melyek közül a tündérek (akik a néphagyomány szerint a Csallóközben éltek nagy számmal) voltak csak barátságosak, a többi meglehetősen rosszindulatú és az emberrel ellenséges. Kalmány Lajos közlése szerint, Tápén a Tiszából, mert vízből egy keveset visszalötytyintettek a "Víz őrzőjének", áldozatul. Itt érdemes utalni arra, hogy székelyek közötti szokás egy kis bort lötytyinteni a földre valamilyen fontos esemény alkalmából. Ez egyes elképzelések szerint az egykori állatáldozatok elhalványult formája, amely a természetfölöttivel teremt kapcsolatot. A magyar nép és nyelvrokoni a környező népekhez képest sokkal több vizidémont ismernek, a sárkánnyal kapcsolatban is éltek olyan elképzelések, hogy a vízben lakik és vízzel kapcsolatos időjárási jelenségeket irányítja, és csak akkor enged az életet adó vízhez, ha leányt áldoznak neki. (Bár ez utóbbi inkább csak népmesékben fordul elő.) A fentebbiek alapján talán megkockáztathatunk egy olyan feltevést is, mely szerint tavakat bizonyos helyeken kultikus helyként tisztelték és áldozatokat mutattak be egy helyi démonnak vagy szellemnek.

A világkép

Róna Tas András könyvében kétségét fejezi a samanizmus ősi hitvilágban elfoglalt szerepével kapcsolatban, mondván nem bizonyható, hogy a samanizmus az ősi hitvilágot alapjaiban meghatározó komponense lett volna, és ugyanilyen bizonytalannak tekinti a samanizmus hitvilágban betöltött szerepét Kósa László néprajztudós is. Mindazonáltal ezeknek a soroknak az írója a Róna-Tas által megkérdőjelezett néprajzi párhuzamokat bizonyítékként fogadja el arra vonatkozólag, hogy a samanizmus a magyarországi nomádállam lakóinak hitvilágában jelentős szerepet játszott és egyes elemei viszonylag tiszta formában léteztek. Véleményem szerint

¹⁸ Uo. 1981. 197.

Díószei Vilmos életműve és Hoppál Mihály eddigi munkássága épp elég bizonyítékot szolgáltatott erre.

A magyarok istenei?

Néprajzi kutatások eredményeiből szinte biztosan látszik - bár ezt például az etnográfus Kósa László némileg kétségesnek tekinti¹⁹ - hogy fennállt egy isteni vagy istenhez hasonló entitások közötti hierarchikus rend hite, aminek emléke hiányosan, de megőrződött a néphagyományban. Ezzel szemben a Mitológiai Enciklopédia pont az ellenkezőjét feltételezi: *A magyar néphit természetfeletti lényeknek csoportját összevetve pl. szlávok, latinok vagy a burjátok istenrendszereivel, azt találjuk, hogy más népek mitológiájában ezek az alsóbbrendű istenségek családokat alkotnak – nem így a magyarban. (Véleményünk szerint ez nem romlás vagy felejtés eredménye, hanem fontos tipológiai jellemző.)*²⁰ Dömötör Tekla megállapítja, hogy a magyarság számára a hitvilág nem jelentett komoly identifikációs faktort, amit leginkább a világvallások iránti tolerancia és ezek részleges átvétele bizonyít. (És ennek nem mondanak ellent a később bekövetkező pogánylázadások, mert azoknak okai inkább a feudális struktúrák megszilárdulásában kereshetők.) Már fentebb említettük, hogy a magyar néphit egyik specifikus vonása az, hogy nagyobb szerepet tulajdonít a természetfeletti képességekkel bíró emberi lényeknek, mint a különböző mitológiai lényeknek és nem igazán vannak köztük jó indulatúak, inkább csak ellenségesek vagy legalábbis ambivalensek ellentétben pl. a román néphittel. A másik sajátosság pedig különféle betegségdémonok és gyermekijesztő szellemek feltűnő sokfélesége és elterjedtsége.

A vélhetően istenként tisztelt hatalmasságok közül a legjelentősebb alakja a többféle néven hívott teremtőisten, az Isten vagy az Úr. (De a népi szóhasználatban gyakorta hívják Öregistennek, Jóistennek vagy éppen Atyaistennek is.) A isten szó etimológiája nem egyértelmű, lehet török, ómagyar vagy közvetetten hettita átvétel. Ő a világ ura, a legfőbb irányító lény, aki kezében tartja minden élőlény sorsát, segítő, de büntet is. Neki tulajdonítják a főistenekre jellemző villámszóró funkciót is. ("Hogy mennykő vinné el", istennyila). Nincs külön kultusza. Lakóhelye az ég, erre utalnak a Tejút olyan megnevezései is, mint az Öregisten országútja vagy

¹⁹ Kósa L., 1998. 91.

²⁰ Sz. A. Tokarev, 1988. 536.

az Úristen országútja. Bár csak homályosan, de mégis sejtetni lehet, hogy a főisten női párral is rendelkezett, akinek emlékét legjobban a csángók Babba Mária kultusza őrizte meg.²¹

A csángók és kunok reggeli napköszöntése a legősibb Urál környéki tartózkodás idejét idézi fel. Elképzelhető, hogy ezt az istennőt nem csak a nappal, de helyenként a földdel hozták kapcsolatba, ugyanis Kalmány Lajos gyűjtései szerint Szőregen régén a napot Nap-apámnak nevezték, a Földet pedig Föld-anyámnak. (Mindezt megerősíti az a tény is, hogy a "földanyám" kifejezés ráolvasásokban is fellelhető.)²² De vannak arra utaló jelek, hogy más istennők is léteztek. A türk népeknél már megemlítettük a Szélanya nevét és Dömötör Tekla valószínűnek tartotta, hogy létezett egy rosszindulatú női istenség, akinek emléke a csábító és romlást hozó szépasszonyokról szóló mesékben maradt fenn. Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy az Öreg Isten útjának hívott tejutat olykor Szépasszony útjának is nevezték. (Kisasszony szavunk is az egykori női istenség meglétéről árulkodik.) Valószínűnek tűnik, hogy a főistennek volt egy negatív ellenpárja, akit sokan Erlikkel, a török népek hitvilágban ismeretes alvilági sötét úrral azonosítanak. Túl nagy szerepe nem lehetett – legalábbis erre következtethetünk a fennmaradt középkori művészeti emlékek kisszámú ördögábrázolásaiból (aminek nagy része inkább egyszerű szörnynek, változatos ikonográfiájú démonnak tűnik, semmint a keresztények ördögének.) Ez teljesen szemben áll a korabeli katolikus gyakorlattal, ahol a keresztények ördöge gyakorta vált a képzőművészet és festészet tárgyává.

Befejezés

A kárpát-medencében való tartózkodás idején a vezéri hatalom erőteljes növekedése történt, ami Isteni-kagán megerősödését hozta magával. Györffy a következőképp ír erről: *„A magyarság különböző elemekből – finnugor, bolgár-török, iráni – ötvöződött egybe, s ehhez járult hozzá türk-kazár államszervezethez való tartozás ez a többféleség nyilván a hitvilágban is megnyilvánult, de valószínű, hogy a rítusok és differenciáltságára az egységes politikai szervezet mindinkább integrálólólag hatott, és a különféle hiedelmeken a türk-kazár Isten-hit kezdett felülkerekedni. A térítő papok ezt, ugyanúgy szembenállónak érezték a keresztény ideológiával, mint a különféle rítusokat, s ezért a táltosokat, bűbájosokat, és varázslókat egyformán üldözték, a pogány áldozó*

²¹ Sz.A. Tokarev, 1988. 536.

²² Talán érdemes megemlíteni esetleges párhuzam gyanánt, hogy az obiugor főistennőt, Kaltes-Ekvát is mint „Földanyát” tisztelték.

helyeket – legyen az finnugor szent liget vagy türk áldozóbarlang – feldúltál ,és a különféle házi és közösségi bálványokat egyaránt ledöntötték. A keresztény ideológiát azonban meg kellett magyarázni, s ezt a nép úgy értette meg, hogyha a régi fogalmakhoz kapcsolták. Az egy Isten magyarázatára leginkább istenként tisztelt szent kagánős Istemi hite látszott,de az új ideológusok hangsúlyozták,hogy a keresztény isten mindenek felett áll. (...)A szent háromság hangsúlyozása a római egyházban az azt tagadó eretnekségekkel szemben érthető, de a többféle istent tisztelő pogányságnak az egyistenhitre való térítésénél zavaró egyebek mellett azért,mert az olyan fogalmak,mint például a galamb formájában ábrázolt szentlélek,vagy a hallal jelképezett fiú (Krisztus) totemisztikus képzeteket keltnék vagy legalábbis emlékeztetnek a magyar urak védő óvó állatőseire.²³

²³ Györffy Gy, 2000. 365.

Felhasznált irodalom

- Diószegi Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó.
- Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, 1981. Corvina Kiadó.
- Györffy György: *Szent István műve*. Budapest, 2000. Balassi Kiadó.
- Hoppál Mihály: *Sámánok, lelkek, jelképek*. Budapest, 1994. Helikon.
- Sz.A. Tokarev: *Mitológiai Enciklopédia* 1. kötet. Budapest, 1988. Akadémiai Kiadó.
- Kósa László: *”Ki népei vagytok?”*. Magyar Néprajz. Budapest, 1998. Planétás Kiadó - Mezőgazda Kiadó.
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Budapest, 2007. Osiris.
- Paládi-Kovács Attila: *Magyar néprajz*. 7. kötet. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó.
- Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a magyar történelem ismeretébe*. Budapest, 1996. Balassi Kiadó.
- Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig*. 1. kötet. Szerk.: Székely György. Budapest, 1984. Akadémiai Kiadó.
- Tóth Sándor László: *Levédiától a Kárpát-medencéig*. Budapest, 2011. Históriaantik Kiadó.
- Varsa Mátyás: *A legrégebb magyar mítosz* [ONLINE]
http://epa.oszk.hu/00700/00713/00144/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_08_069-084.pdf